***Een nieuwe plek voor de gebruiker in de openbare ruimte* – Mevr. Drs. M. Kien (omgevingspsycholoog) en Dhr. Drs. M. van der Zwan (planoloog).**

Professionals in de ruimtelijke ordening en het ontwerp en beheer van de openbare ruimte moeten nog veel meer kennis over gedrag toepassen. Immers, met goede aansluiting tussen gebruik, inrichting en beheer zullen de beleving van, het gedrag in en daarmee ook de kwaliteit van de openbare ruimte verbeteren. Het probleem is dat beleidsmakers, stedenbouwkundigen, beheerders en planologen - bevlogen als zij zijn snel resultaat te boeken - te vluchtig situaties analyseren en er niet aan toe komen om de mens centraal te stellen in het denken en handelen. Zij kanaliseren en simplificeren problemen, waarna zij ze deze te snel vertalen naar een oplossing. Vanwege de aard van hun opleiding en opgaven zijn ze op zoek naar het 'ei van Columbus' en vinden zij het lastig dat er voor menselijke behoeften geen (technische) richtlijnen bestaan. Daarom wordt het brede palet aan kennis, inzichten en mogelijke maatregelen meestal niet toegepast. Een effectieve toepassing hiervan vergt namelijk meer onderzoek en verdieping. Oplossingen die gevonden worden op basis van gedragsanalyses, participatie, placemaking, etc. leiden vaak wel tot gewenste duurzame verbeteringen.

Een nieuwe plek voor de gebruiker in de openbare ruimte

Hoe we de gebruiker centraal kunnen stellen in ruimtelijke ontwikkelingen en bij beheer

Mevr. Drs. M. Kien (omgevingspsycholoog) en Dhr. Drs. M. van der Zwan (planoloog).

In Nederland zijn we nog niet in staat om de mens centraal te stellen bij ruimtelijke ontwikkelingen en bij fysiek beheer van de openbare ruimte. Dit is zichtbaar aan de soms ondoordachte wijze waarop wordt geprobeerd gedrag in de openbare ruimte te sturen en aan de gebrekkige gebruikswaarde van de openbare ruimte. Graag zouden we zien dat in de toekomst niet op een modieuze, technisch en snelle manier oplossingen worden gevonden, maar op een gedegen, onderzoekende wijze. In dit opiniestuk onderbouwen we ons standpunt met behulp van enkele voorbeelden en geven wij een vijftal adviezen.

PLANTERRA BV
Hamersveldseweg 53
3833 GL Leusden
mariska.kien@planterra.nl
martin.vanderzwan@planterra.nl

Een nieuwe plek voor de gebruiker in de openbare ruimte

Hoe we de gebruiker centraal kunnen stellen in ruimtelijke ontwikkelingen en bij beheer

1. Inleiding

Een nudge, zoals een voetstap richting een afvalbak, moet zorgen voor omgevingsvriendelijk gedrag. Een basketbalkorf boven een afvalbak geeft plezier en leidt tot aandacht voor afval opruimen, maar ook tot een toename van afval rondom deze plek. Tapijtjes van kunstgras met plastic bloemen bij ondergrondse afvalcontainers om 'bijplaatsingen' te voorkomen, staan interessant. Mensen zullen namelijk niet snel een vuilniszak erop zetten, omdat zij daarmee dit aantrekkelijke plekje verknoeien. Maar hoe lang werkt dit? Hoe lang blijven nepbloemen overeind staan in weer en wind en hoe lang blijven ze schoon? Een nudge is goed bedoeld, een goede denkrichting en een mooie aanvulling op de traditionele oplossingen (zoals opruimen, vegen, handhavend optreden). Echter, we kunnen kritische vragen stellen bij de duurzaamheid van de effect. Hoe lang hebben ingrepen positieve effecten op het gedrag van mensen? En.. zijn nudges echte oplossingen voor het probleem? In de reacties onder een foto van het bloemetjesgrastapijt bij de ondergrondse containers worden op Twitter suggesties gedaan om deze oplossing te kopiëren in andere steden. Echter, de toepassing van een nudge vraagt om zorgvuldigheid. Zorgvuldigheid die eruit bestaat dat onderzoek plaatsvindt naar de doelgroep, oorzaken van het gedrag en de specifieke situatie. Je kunt ze niet klakkeloos kopiëren.

Openbare ruimte en gedragskennis

Het begrijpen van gedragsproblemen en menselijke behoeften is een vak. Psychologen weten dat een permanente gedragsverandering pas optreedt als het bewustzijn is getriggerd, als normen en overtuigingen in positieve zin veranderen, als commitment ontstaat voor verbetering én wanneer het gewenste gedrag wordt gefaciliteerd. Ontwerpers en technisch geschoolde mensen daarentegen zijn veelal minder onderzoekend ingesteld en gaan vaak op zoek naar een 'ei van Columbus', richtlijnen en snel toe te passen oplossingen die je - als je ze eenmaal kent - ontelbare keren kunt herhalen. Maar zonder een gedegen analyse van het probleem en de situatie, en zonder verkenning van alternatieven, kan het ei improductief zijn. Schakel dus bij voorkeur experts met kennis van zaken in die jou helpen om een oplossing op maat te verzinnen.

City Lounge

Dat men bij het ontwerp, de inrichting en het onderhoud van de openbare ruimte het liefst kiest voor het kanaliseren van de ideevorming en 'snelle' oplossingen heeft ook andere gevolgen. Het zal een negatieve invloed op de aantrekkelijkheid en de verblijfskwaliteit van de openbare ruimte hebben. Een oplossing hiervoor is 'City Lounge', een concept dat internationaal in een aantal steden is uitgerold. Zo ook in Rotterdam. City Lounge verwoordt wat de binnenstad moet gaan uitstralen: een plek waar je graag verblijft, ontmoet en netwerkt. Na het jarenlang negeren van de belangrijke functie van de openbare ruimte in de stad kwam er een plan dat ervoor moet zorgen dat zij weer aantrekkelijk wordt voor bewoners en toeristen, waarmee Rotterdam de internationale concurrentie tussen grote steden aankan. Binnen dit thema werkt men onder andere aan: de kwaliteit van hoogbouw in relatie tot de straat, de inrichting van de openbare ruimte, een goede afwikkeling van het autoverkeer, ruimte voor de voetganger, meer groen, minder herrie en een betere luchtkwaliteit, programmering van activiteiten, en de invulling van de plinten op de begane grond van gebouwen. Omdat de gemeente zich realiseert dat

de regierol van overheden is veranderd en de belangen van de gebruiker meer voorop komen te staan, onderzoekt zij nieuwe vormen van sturing en werkt zij op basis van co-creatie samen met partners die langdurig willen meewerken aan de kwaliteitsslag. (Gemeente Rotterdam, 2008). Iets wat men tegenwoordig het “samen stadmaken” noemt. Ook ten aanzien van de versterking van steden is het van belang kennis over gedrag, waarneming en beleving toe te passen. Dit kan op basis van maatwerk en door kennis over mensen te vertalen naar de situatie (Hamel, 2009). Omgevingspsychologen hebben geleerd hoe dit moet (Bell, Greene, Fisher, & Baum, 2006).

2. Oorzaken van een gebrekkige aansluiting

In Nederland dringt door dat de planningscultuur blijvend aan het veranderen is en dat er sprake is van een echte transitie. Dat overheden – ook nu de financiële crisis voorbij is – niet altijd meer de middelen en mensen of behoefte hebben om top-down te werken en dat gebruikers(groepen) meer en meer gaan bepalen welke functies en invulling onze leefomgeving moet hebben. Er zijn echter verschillende mechanismen die ervoor zorgen dat de oude top-down planningscultuur nog in stand blijft. We noemen hier drie oorzaken van deze weerstanden tegen een werkwijze die meer gericht is op het centraal stellen van de gebruiker en bottum-up werken.

Werkwijze professionals

Veel verschillende mensen houden zich beroepshalve bezig met de omgeving: architecten, stedenbouwkundigen, landschaps-en tuinarchitecten, beheerders, bestuurders en opdrachtgevers van projecten. Ontwerpers zijn gericht op het maken van een technisch, esthetisch en functioneel ontwerp. Zij bepalen de essentie van de opgave, verzamelen kennis, richtlijnen en inzichten en maken op basis hiervan de vertaalslag naar een ontwerp. Ontwerpers denken in fysieke vormen en in mindere mate aan functionaliteit en menselijk gedrag (Hamel, 2009). Beheerders redeneren vanuit techniek en nemen minder vaak kennis over perceptie, beleving van de openbare ruimte mee in oplossingen voor onderhoud. De werkwijze van ontwerpers werkt de gebruikswaarde soms tegen. Neem het voorbeeld van de vele blinde gevels in steden, die geen enkele relatie aangaan met de straat. Het ontwerp voor het gebouw was architectonisch volledig in orde, maar pakte in de praktijk negatief uit voor de sociale cohesie, subjectieve veiligheid en de kwaliteit. En neem het voorbeeld van wateroverlast in groengebieden. Beheerders zorgen voor drainage, terwijl het recreëren op, in of nabij water juist een heel gewenste functie heeft voor kinderen en volwassenen. Een waterpartij kan dus juist een kans opleveren. Het is een kwestie van een andere blik, een blik vanuit de behoefte: de blik van de (omgevings)psycholoog. Dat ontwerpers nog weinig gebruik maken van kennis over menselijk gedrag en beleving, heeft als consequentie dat kansen worden gemist.

Politieke omgeving

Overheden hebben een controlerende taak en toetsen welke consequenties van keuzes nog acceptabel zijn. Maar de politieke omgeving waarin veel ruimtelijke beslissingen worden genomen draagt niet altijd bij aan succes. Vanwege scoringsdrang is er een neiging tot sturing en een focus op resultaat en deadlines. Hierdoor is het onderzoek beperkt en ontstaat de worsteling met co-creatie: sturingsvraagstukken en rolverwarring. Een worsteling die vervolgens ook de professionals in het domein in vertwijfeling brengen. De politieke omgeving ontmoedigt een gedegen aanpak, als gevolg waarvan professionals in hun oude patronen blijven hangen.

Financiële belangen
Het geld maakt de dienst uit bij ruimtelijke ontwikkelingen en beheer. En de openbare ruimte wordt door projectontwikkelaars en ook nog te vaak door overheden beschouwd als het sluitstuk van ruimtelijke ontwikkelingen. Dit is heel vervelend, want dit zorgt ervoor dat er te weinig aandacht is voor de mogelijke functies en gebruikswaarden van de openbare ruimte. Omdat er geen energie wordt gestoken in het onderzoeken van kansen is er ook geen ruimte om creatieve oplossingen te verzinnen om die kansen te verzilveren. Het overdragen van de uitvoering naar partners gaat ook niet altijd goed. Als niet (onder de juiste voorwaarden) kan worden samengewerkt met uitvoerende partners (projectontwikkelaars, vastgoedontwikkelaars en aannemers) met een intrinsieke hang naar kwaliteit, is er onvoldoende aandacht voor de menselijke maat. Met als gevolg dat deze belangen onderaan de prioriteitenlijst blijven staan.

3. Aanbevelingen
In Nederland valt er dus nog heel wat te verbeteren om de 'gap' tussen mens en omgeving te dichten. Hoe kunnen we dit gat dichten? Hieronder enkele aanbevelingen.

Reframing denkraam
Een eerste aanbeveling is om het denkraam voor ontwerpers, beheerders en andere professionals in de openbare ruimte te reframen. En functionaliteit, esthetiek en techniek in dienst van de mens te stellen. Een dergelijk denkraam zou er als volgt uit kunnen zien.

Figuur 1 Denkraam openbare ruimte

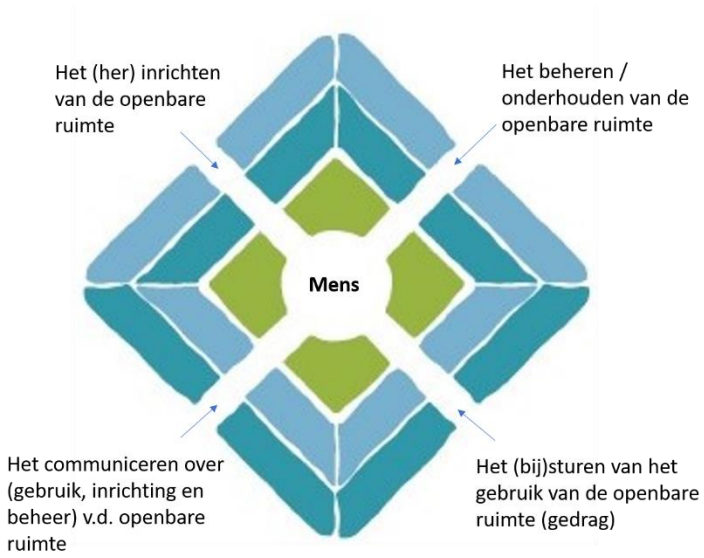

In bovenstaande figuur krijgt de mens een centrale plek in het (bij)sturen op het gebruik, het (her)inrichten, het beheren en onderhouden van de openbare ruimte, en het communiceren over de openbare ruimte. Het is een model voor de verhoudingen en mogelijke relaties en verbanden tussen verschillende betrokken disciplines die zich buigen over de fysieke leefomgeving. Het centraal stellen van de mens betekent dat in het belang van de mens wordt bepaald wat per onderdeel vanuit menselijk perspectief (technisch) acceptabel, esthetisch en functioneel is. Onder het centraal stellen van de mens verstaan wij dat de lange termijn belangen van mens (en dier) worden gediend. Als de idee achter dit

denkraam wordt toegepast, zal in de betreffende disciplines een aantal veranderingen zichtbaar worden.

Een herdefiniëring van de regierol van overheden
Een tweede aanbeveling, die voortvloeit uit de eerste, is om op zoek naar een herdefiniëring van de regierol van overheden. De huidige rolneming van de overheid staat ter discussie. De gebruiker moet veel meer invloed krijgen bij de inrichting en het beheer van de openbare ruimte, experts moeten hun kennis op een andere manier gaan aanbieden en nieuwe informatiebronnen gaan gebruiken. Het herdefiniëren van de regierol kan worden gerealiseerd door de discussie te voeren in steden met bijvoorbeeld stadmakers, inwoners, maatschappelijke partners, overheden, etc.

Samenwerking met (gedrags)experts
Voor het centraal stellen van de mens zal de samenwerking met omgevingspsychologen en andere (gedrags)experts moeten worden gezocht. De samenwerking heeft nut bij de volgende opgaven:

1. Het uitvoeren van onderzoek naar gedrag, waarneming, beleving en stress in relatie tot de omgeving;
2. Het realiseren van oplossingen om gedrag in de openbare ruimte in de gewenste richting te stimuleren (gedragsbeinvloeding);
3. Het vormen van beleid, kaders en randvoorwaarden waarin aandacht is voor een betere kwaliteit van de fysieke leefomgeving;
4. Bij planvorming voor de openbare ruimte begrippen als aantrekkelijke stad, leefbaarheid, gezonde stad, e.d. te duiden vanuit menselijk perspectief (belevingswaarden) en vertalen naar concrete ambities;
5. Het maken van een afwegingskader voor en het bepalen van een werkwijze om in co-creatie samen te werken met gebruikers.

4. Wat dit oplevert

Als de aanbevelingen worden opgevolgd komt een openbare ruimte die kwaliteit heeft, en gezond, veilig en aantrekkelijk is dichterbij. Er komen meer plekken creëren waar je graag bent en verblijft en waar omgevingsvriendelijk gedrag wordt gestimuleerd. Dit zijn plekken die jouw sportieve, sociale, gezondheidsactiviteiten en duurzaam gedrag faciliteren en het autogebruik ontmoedigt. In deze omgeving wordt stress voorkomen of verholpen. Een openbare ruimte die toekomstbestendig is en ook nog voldoet aan de eisen en wensen van onze kinderen.

Referenties

Bell, P.A., Greene, T.C., Fisher, J.D., & Baume, A. 2006. Environmental Psychology (5th ed.). New York: Taylor & Francis.
Bureau Binnenstad, Gemeente Rotterdam (2008) Binnenstad als City Lounge. Binnenstadsplan 2008-2020.
Hamel, R. (2009) Ontwerpen voor de gebruiker: het nut van Omgevingspsychologische kennis in het ontwerpproces. TOPOS, 2, p. 12-15.
Hamel, R. (2008) De beleving van ruimte in de omgeving. Interdisciplinair Tijdschrift Blind.
Ministerie van Infrastructuur en Milieu (2017) De opgaven voor de Nationale Omgevingsvisie.
Rotmans, J. (2017) Omwenteling. Van mensen, organisaties en samenleving. Amsterdam: de Arbeiderspers.